

جغرافیا و توسعه شماره ۳۷ زمستان ۱۳۹۳

وصول مقاله: ۱۳۹۰/۱۰/۱۵

تأیید نهایی: ۱۳۹۱/۱۲/۲۱

صفحات: ۸۴ - ۷۱

تحولات مورفولوژی زراعی سکونتگاه‌های روستایی دهستان صالحان (شهرستان خمین) دوره ۸۵ - ۱۳۴۱

دکتر حسن افراخته^۱، دکتر فرهاد عزیزپور^۲، مصطفی بیات^۳

چکیده

مورفولوژی زراعی به عنوان جزئی از ساخت زراعی سکونتگاه‌های روستایی کشور تحول‌پذیر است. این تحولات که ماهیتی ساختاری-کارکردی دارد، پیوسته در حال وقوع است. اما، در جریان اصلاحات ارضی ساخت زراعی تحولات ناگهانی و سریعی را تجربه نمود. به دنبال آن، مالکین افزایش یافتند، مکانیزاسیون وارد روستا شد و جامعه‌ی روستایی وارد مرحله‌ی جدیدی از صورت‌بندی اجتماعی-اقتصادی یعنی دنیای سرمایه‌داری (البته شبه سرمایه‌داری) شد. اگرچه، تحول خصیصه‌ی هر نظامی است، اما پیامدهای حاصل از این تحولات حائز اهمیت است.

این پژوهش، با هدف توصیف و تحلیل مورفولوژی زراعی در دهستان صالحان تحت تأثیر عوامل و نیروهای اجتماعی-اقتصادی انجام گرفته است. روش پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی است و برای جمع‌آوری اطلاعات از روش‌های کتابخانه‌ای و میدانی و ابزارهایی نظیر پرسشنامه و نقشه استفاده گردید. جامعه‌ی آماری مورد بررسی، دهستان صالحان (شهرستان خمین) می‌باشد که دارای ۹۵۷۴ نفر جمعیت در سال ۱۳۸۵ بوده است. برای انتخاب روستاها و خانوارهای نمونه از روش‌های نمونه‌گیری طبقه‌بندی احتمالی و مکانی استفاده شده است. بر اساس این روش‌ها، ۳ روستا (روستا‌های میشیجان علیا، خراوند و دیوکن) و ۱۷۴ بهره‌بردار انتخاب گردیدند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که مورفولوژی زراعی (اعم از اندازه قطعات، شکل قطعات و غیره) در جریان اصلاحات ارضی متأثر از تغییر در ساختار مالکیت (بزرگ مالکی به خرده‌مالکی)، تغییر در منابع آب مورد استفاده و تغییر شیوه‌ی کشت (به عبارتی متأثر از تحول در نظام سنتی تولید) تحول یافته است که زمینه‌ساز افزایش درآمد و اشتغال روستاییان گردید. کلیدواژه‌ها: مورفولوژی زراعی، اصلاحات ارضی، دهستان صالحان.

1-afrahkhteh@tmu.ac.ir

2-azizpour@khu.ac.ir

3-mos_bayat@sbu.ac.ir

۱- استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی

۲- استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی

۳- دانشجوی دکترا جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی (نویسنده مسؤل)

بیان مسأله

محیط روستا با تمام خصوصیات ویژه‌اش، به دلیل وجود عوامل و عناصر مختلف مؤثر بر آن تحول‌پذیر است. تحولی که می‌تواند در ابعاد مختلف از جمله اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی صورت گرفته و فضای کالبدی روستا را دگرگون نماید. اگر ساخت زراعی را مرکب از سه عنصر اصلی یعنی شیوه‌ی کشت، مورفولوژی زراعی و مجموعه مساکن روستایی بدانیم و مالکیت را که در واقع مکمل این عناصر بوده و با درک آن معنی پیدا می‌کند، فرض کنیم. در واقع اجزای فوق عناصر تشکیل‌دهنده‌ی یک چشم‌انداز روستایی خواهند بود که در اثر نیروها و عوامل مختلف متحول و دگرگون خواهند شد به شکلی که تحول در یک جزء دگرگونی اجزای دیگر را به دنبال خواهد داشت (لوبو، ۱۳۵۴: ۸).

ریشه‌یابی عوامل تحول‌زا در جامعه‌ی روستایی مستلزم مروری ادواری و استخراج عوامل زمینه‌ساز در این خصوص می‌باشد. قدر مسلم این دوره‌ی تحول‌زا از دهه‌ی ۴۰ به بعد شروع گردید و اصلاحات ارضی همراه با اقدامات اصلاحی دیگر مهم‌ترین و عمیق‌ترین دگرگونی‌ها را در روستاهای کشور پدید آورد. در دوره‌ی اصلاحات ارضی شیوه‌ی تولید ارباب-رعیتی از هم پاشید و به جای آن انواع بهره‌برداری‌های تجاری از خصوصی و دولتی، بزرگ و کوچک و نیز انواع بهره‌برداری‌های دهقانی و نیمه دهقانی پیدایش و گسترش یافت. بدین گونه چهره‌ی روستاها دگرگون شد، نظام تولید کشاورزی متنوع شد، روابط اقتصادی و اجتماعی تازه‌ای جانشین روابط کهن گردید، ماشین‌های کشاورزی بیش از پیش به روستاها راه یافت، ترکیب زمین‌داران تغییر کرد و غیره (شرف، ۱۳۶۱: ۸). در واقع در این دوره نظام سرمایه‌داری برای همراهی جوامع روستایی با خود دست به ایجاد تغییراتی در این جوامع زد. یکی از موانع اصلی پیشروی این تغییرات نبود

مالکیت خصوصی در روستاها بوده است. به همین دلیل با اصلاحات ارضی سعی در ایجاد مالکیت خصوصی، بازار آزاد و طبقه بورژوازی در روستاها نمود. در کنار این تغییرات، اقداماتی که بعد از انقلاب در زمینه‌ی مالکیت‌های اراضی انجام شد بطور کلی موجب گسترش بهره‌برداری دهقانی مستقل یا خرده‌مالکی گردید. کوچکی واحدهای تولیدی و پراکندگی قطعات زمین در این واحدها از خصوصیات بارز این بهره‌برداری‌ها می‌باشد که این روند باعث چند شغلی شدن دهقانان مستقل و به وجود آمدن گروه کشاورزان چند شغلی در ساختار طبقاتی جامعه‌ی روستایی شده است (آراسته، ۱۳۸۳: ۷).

در شرایط موجود بخش کشاورزی مرکز ثقل و محور توسعه‌ی کشور شناخته می‌شود. پس در درجه نخست شرط لازم امکان ایفای نقش محوری این بخش، توسعه‌ی آن خواهد بود. از سویی توسعه‌ی بخش کشاورزی تابع تحولات زیربنایی و ساختاری و نیز وابسته به اصلاح اهداف، سیاست‌ها و وسایل دستیابی به آن‌ها می‌باشد. شرط لازم انجام اصلاحات نیز شناخت جریان تاریخی و باز نمایاندن تصویر وضع موجود نظام خواهد بود (خادم‌ادم، ۱۳۷۶: ۱۷۶).

دهستان صالحان یکی از دهستان‌های شهرستان خمین می‌باشد. که در منطقه‌ای دشتی واقع شده است و از لحاظ کشاورزی دارای قابلیت‌های مناسبی می‌باشد. مورفولوژی زراعی این دهستان در طی چند دهه اخیر شاهد تحولات زیادی بوده، که عوامل اصلی این تحولات را می‌توان تغییر در مالکیت، استفاده از ادوات و گونه‌های جدید کشت و تغییر نوع منبع آب زراعی بیان کرد. در پس تأثیرات این عوامل در دهستان صالحان شاهد شکل‌گیری قطعات زراعی کوچک‌تر و پراکنده و دهقانان خرده‌پاتر می‌باشیم که این امر را به نوبه‌ی خود می‌توان موجب رها شدن بسیاری از زمین‌ها به دلیل صرف اقتصادی نداشتن

مالکیت‌های کوچک زراعی، قطعه‌قطعه بودن اراضی بر الگوی کشت و نظام بهره‌برداری از اراضی در پیوند با شرایط زمانی تأثیر گذاشته است بطوری که زارعین از الگوی کشت و نظام سنتی تولید پیروی نمی‌کنند (حسن‌زاده، ۱۳۷۳).

محمد مرادی در پایان‌نامه خود با عنوان "تحولات مورفولوژی زراعی سکونتگاه‌های روستایی" بر این اعتقاد است که عواملی همچون اصلاحات ارضی، رواج خرده‌مالکی، به‌کارگیری تکنولوژی مدرن و تغییر در روابط شهر و روستا را از عوامل مؤثر در تحولات مورفولوژی زراعی روستاها می‌باشد (مرادی، ۱۳۷۹).

محبوبه آراسته "دگرگونی در ساختار زراعی دهستان میامی" را بررسی کرده است و همچنین اثراتی که برنامه‌های اصلاحات ارضی و برنامه‌های توسعه‌ی روستایی بعد از انقلاب تا سال ۱۳۸۲ در دهستان مورد مطالعه بر جای گذاشته‌اند. بر این اعتقاد است که اصلاحات ارضی و بهره‌برداری‌های دهقانی در قطعه‌قطعه شدن اراضی، تنوع کشت و شیوه‌ای جدید تولید مؤثر بوده‌اند (آراسته، ۱۳۸۳).

زنگنه‌تبار، در پایان‌نامه‌ی خود با عنوان "تحول ساخت زراعی در مناطق روستایی کرمانشاه" بر این اعتقاد است که عوامل طبیعی، ویژگی‌های اجتماعی، مالکیت، نزاع‌های محلی و میزان بهره‌وری از تکنولوژی در ساختار زراعی و تحول و شکل دهی به ساختار زراعی منطقه مؤثر بوده است (زنگنه‌تبار، ۱۳۷۶).

اسماعیلی "دگرگونی ساخت زراعی روستاهای شهرستان الیگودرز" بر این اعتقاد است که اصلاحات ارضی، قانون ارث، ورود تکنولوژی و سرمایه‌های غیر بومی در تحول ساختار زراعی منطقه مؤثر بوده است (اسماعیلی، ۱۳۷۸).

با بررسی کارهای صورت گرفته در این زمینه می‌توان بیان کرد که اکثر پژوهش‌ها به این نتیجه رسیده‌اند که اصلاحات ارضی و به دنبال آن تغییر ساختار مالکیت و استفاده از تکنولوژی جدید کشت

برای کشاورزان و کشت محصولاتی با هدف تأمین معیشت دانست. تغییر منبع آب کشاورزی از قنات به چاه نیز تغییرات زیادی را در مورفولوژی زراعی دهستان داشته است به صورتی که بعد از اصلاحات و انقلاب با افزایش تعداد حلقه‌های چاه در منطقه شاهد بالا رفتن سطح زیر کشت آبی، افزایش سرمایه‌گذاری دهقانان در زمینه‌ی کشاورزی و تقویت مالکیت خصوصی هستیم. این امر نیز موجب از بین رفتن قنات‌ها در محدوده و به دنبال آن از بین رفتن سازمان و نظام فضایی که حاصل این قنات‌ها بوده گشته است. نظر به اینکه ساختار بخش کشاورزی یکی از مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده‌ی ضریب امکان دسترسی به اهداف بخش می‌باشد و مطلوبیت دستیابی به اهداف تابع ترکیب بهینه‌ی اجزای نظام تولیدی است، بنابراین سیمای واقعی نظام موجود را باید ترسیم کرد، نارسایی‌ها را مشخص نمود تا بتوان قدرت عملکرد آن‌را به سنجش گذاشت و ترکیب بهینه‌ای از آن طراحی نمود (خادم‌ادم، ۱۳۷۶: ۱۷۹). هدف از این تحقیق توصیف و تحلیل مورفولوژی زراعی در دهستان صالحان تحت تأثیر عوامل و جریاناتی که این فضا را ایجاد کرده‌اند، می‌باشد.

- پیشینه‌ی تحقیق

در طی یک قرن گذشته مطالعات و تحقیقات وسیعی در مورد روستا و مسائل مربوط به آن انجام گردیده که نتیجه‌ی این مطالعات و تحقیقات با نگارش کتاب‌ها، مقالات، گزارشات و غیره منعکس گردیده است و از آن زمان تاکنون هر روز بیش از پیش بر غنای مطالب افزوده شده است. بدون شک اگر بخواهیم فقط، فهرستی از مطالعات و تحقیقات انجام شده در این زمینه را ارائه دهیم به موارد بسیار زیادی می‌توان اشاره کرد. حسن‌زاده، در پایان‌نامه خود با عنوان "بررسی ساختار زراعی و روند تحولات آن در روستاهای دشت مهاباد" بر این اعتقاد است که وجود

می‌کنند. به همین ترتیب، کارکردهای مختلف نظام، چه کارکردهای محیطی و چه کارکردهای اجتماعی-اقتصادی نیز هر یک به عنوان نظامی فرعی، با یکدیگر تعامل معنادار دارند. در نهایت، تمام نظام‌های فرعی هم، اعم از نظام‌های فرعی ساختاری و کارکردی، در تعامل و ارتباط متقابل عمل می‌کنند. بدینسان، می‌توان دریافت که کلیت نظام فضایی، در محیط خود، در تعاملی چند بعدی و بسیار پیچیده بین اجزای گوناگون محیطی-اکولوژیک و اجتماعی-اقتصادی قرار دارد که در نتیجه آن، با نوعی پویایی در گذر زمان تغییر می‌پذیرد (سعیدی، ۱۳۹۱: ۱۲-۱۱).

مورفولوژی زراعی ناحیه‌ی روستایی صالحان تا قبل از وقوع اصلاحات ارضی در قالب نظام سنتی تولید کشاورزی شکل گرفته بود. لذا از جنبه‌ی ساختاری و کارکردی ویژگی‌های خاصی نظیر شکل غالباً بلوکی، قطعات بزرگ با فرم نامنظم و عدم پراکندگی فضایی قطعات داشت. وقوع اصلاحات ارضی سبب فروپاشی و دگرگونی نظام سنتی تولید و مناسبات حاکم بر آن گردید. بنابراین، هنگامی که نظامی از هم فرو می‌ریزد، اجزای آن هم از میان برواهند خاست. فروپاشی نظام قبلی و شکل‌گیری نظام نوین تولید (در چارچوب نظام شبه سرمایه‌داری) زمینه‌ساز تحول در ساختارهای اجتماعی-اقتصادی نظیر ساختار مالکیت (ظهور خرده‌مالکی)، شیوه‌ی بهره‌برداری از منابع آب (حفر چاه‌های نیمه‌عمیق و عمیق) و غیره شد. این تحول ساختاری، تحول در مورفولوژی زراعی را هم از جنبه‌ی ساختاری و کارکردی به دنبال داشته است. به عبارت دیگر، تحول ساختارهای کالبدی، بویژه ساخت‌های انسان ساخت، در ارتباطی تنگاتنگ با ساخت‌های اجتماعی-اقتصادی فضاهای انسانی قرار دارند.

موجب تحولات اساسی در ساخت زراعی و مورفولوژی آن شده است. با توجه به این که در زمینه‌ی مورفولوژی زراعی در محدوده‌ی مورد مطالعه هنوز پژوهشی صورت نگرفته است، به همین دلیل پژوهش حاضر به بررسی این موضوع در محدوده‌ی مورد مطالعه می‌پردازد؛ و به لحاظ استفاده از دیدگاه نظام ساختاری-کارکردی در زمینه‌ی مورفولوژی زراعی دارای حرکتی مثبت می‌باشد.

سؤال و فرضیه‌ی تحقیق

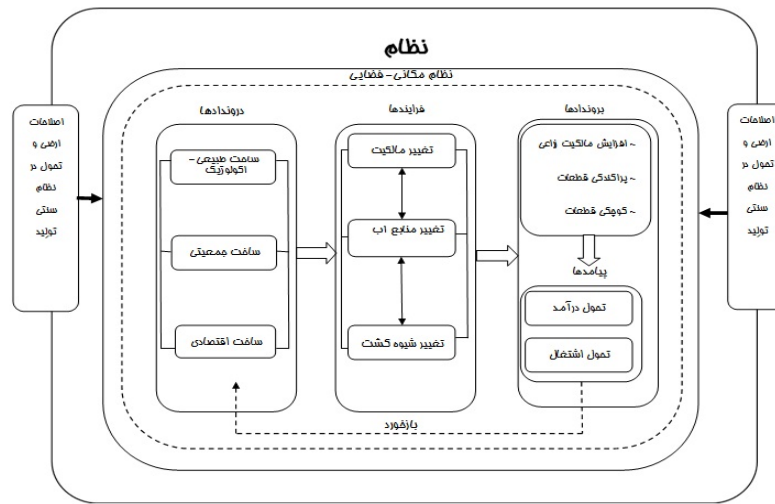
- در برهه‌ی زمانی ۸۵-۱۳۴۱ مورفولوژی زراعی محدوده‌ی مورد مطالعه چه تغییراتی کرده و مهمترین عوامل مؤثر در این تغییرات چه بوده است؟

فرضیه‌ی تحقیق

- ۱- تغییر و تحول مورفولوژی زراعی با عوامل زیر در رابطه بوده است:
 - الف- تحول در ساختار مالکیت؛
 - ب- گسترش شیوه‌های جدید کشت؛
 - ج- تغییر منابع آب.
- ۲- تحولات مورفولوژی زراعی دهستان صالحان سبب تغییر و تحول نظام اشتغال و درآمد شده است.

- رویکرد نظری حاکم بر تحقیق

میان ساختار و کارکرد تمام پدیده‌های جغرافیایی، در اینجا نظام‌های فضایی نواحی روستایی، نوعی پیوند تنگاتنگ و غیر قابل انکار برقرار است که مجموعه‌ی حاصل از آن قابلیت‌های آن نظام را نمایندگی و تحقق پذیر می‌کند. در این چارچوب، ساختارهای کالبدی، اعم از ساخت‌های طبیعی و یا انسان‌ساخت، در ارتباطی تنگاتنگ با ساخت‌های اجتماعی-اقتصادی قرار دارند؛ البته، آشکار است که هر دو این‌ها خود به عنوان نظام‌های فرعی نظام اصلی فضایی عمل

شکل ۱: مدل مفهومی تحقیق

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۰

روش تحقیق

نوع تحقیق حاضر توصیفی و تحلیلی می‌باشد. در پژوهش حاضر جمع‌آوری اطلاعات به روش اسنادی و میدانی بوده است. در روش اسنادی سوابق آماری، کارهای صورت گرفته در دانشگاه‌ها و مؤسسات و اطلاعات مورد نیاز در زمینه کشاورزی که با مراجعه به سازمان آمار و سازمان جهاد کشاورزی شهرستان و استان و همچنین سایت‌ها، اطلاعاتی در ارتباط با موضوع پژوهش به دست آمد. در روش میدانی نیز جمع‌آوری اطلاعات از طریق پرسشگری و مشاهده بوده است. در پژوهش حاضر، تکنیک‌های مورد استفاده و ابزار به کار رفته متفاوت می‌باشد. تکنیک‌های مورد استفاده در روش کتابخانه‌ای شامل فیش برداری، جدول و فرم و عکس‌های هوایی دوره‌های ۷۴-۱۳۳۵ و همچنین تصاویر ماهواره‌ای سال‌های ۲۰۰۵-۲۰۰۱ مورد استفاده قرار گرفته است. در روش میدانی بنا به ماهیت موضوع از روش‌های مختلفی مثل: ابزار پرسشنامه و مشاهده‌ی عینی استفاده شده است. ابزار استفاده شده

برای تحلیل داده‌های آماری نیز SPSS و ECXEL می‌باشد. به منظور تحلیل داده‌ها در این پژوهش از آمار توصیفی استفاده شده است. برای برآورد حجم نمونه نیز از روش کوکران استفاده شده است. همچنین به منظور افزایش اعتبار شاخص‌های مورد استفاده در این پژوهش، همه‌ی شاخص‌ها را در بوت‌ه داوری چندین متخصص این حوزه قرار دادیم و جهت بررسی پایایی ابزار سنجش با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ مشخص شد که میزان پایایی ابزار پژوهش برابر با ۰/۸۶۸ می‌باشد. دهستان صالحان در سال ۱۳۸۵ دارای ۱۸۱۱ بهره‌بردار بوده است. برای تعیین حجم نمونه به علت وسعت منطقه‌ی مورد مطالعه و حجم بالای جامعه‌ی آماری، از روش نمونه‌گیری طبقه‌بندی احتمالی استفاده می‌شود. بر اساس این نمونه‌گیری که بر اساس تعداد بهره‌برداران صورت گرفته است، تعداد بهره‌برداران به ۴ طبقه تقسیم شده است. که با استفاده از روش کوکران تعداد حجم نمونه‌ی ما برابر با ۱۷۴ نفر می‌باشد.

جدول ۱: طبقه‌بندی بهره‌برداران دهستان صالحان

تعداد روستا مورد بررسی	تعداد نمونه	درصد	تعداد بهره‌بردار	تعداد روستا	طبقه‌بندی
۳	۱۰۰	۲۸/۶	۵۱۹	۱۸	۰-۶۰
۱	۷۲	۲۰/۵	۳۷۱	۵	۶۰-۱۲۰
۱	۹۴	۲۷	۴۸۹	۳	۱۲۱-۱۸۰
۱	۸۳	۲۳/۹	۴۳۲	۲	۱۸۱-۲۵۰
۶	۳۰۹	۱۰۰	۱۸۱۱	۲۸	مجموع

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۰

با توجه به حجم نمونه تعداد نمونه و تعداد روستاهای نمونه‌ی هر طبقه مشخص می‌شود. با توجه به این امر تعداد روستاهای نمونه ۳ روستا می‌باشد.

انتخاب روستاها نیز در منطقه بر اساس نمونه‌گیری مکانی بر اساس پارامترهای ارتفاعی و پراکنندگی بوده است.

جدول ۲: روستاهای نمونه در دهستان صالحان

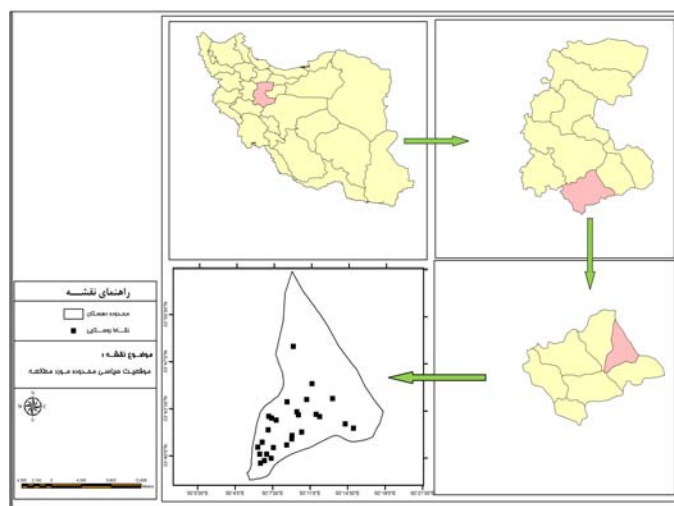
تعداد نمونه	تعداد بهره‌بردار	آبادی‌ها	طبقات
۱۹	۴۰	دیوکن	۰-۶۰
۷۲	۱۰۰	خراوند	۶۱-۱۲۰
۸۳	۱۸۶	میشیجان علیا	۱۲۱-۲۵۰
۱۷۴	۳۲۶	-	مجموع

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۰

است. جمعیت این دهستان در سرشماری سال ۱۳۸۵، ۹۵۷۴ نفر بوده است و دارای ۲۸ روستای دارای سکنه می‌باشد.

محدوده‌ی پژوهش

جامعه‌ی آماری تحقیق حاضر دهستان صالحان می‌باشد. که در شمال شرق شهرستان خمین واقع شده

شکل ۲: محدوده‌ی مورد مطالعه

مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵

یافته‌های تحقیق

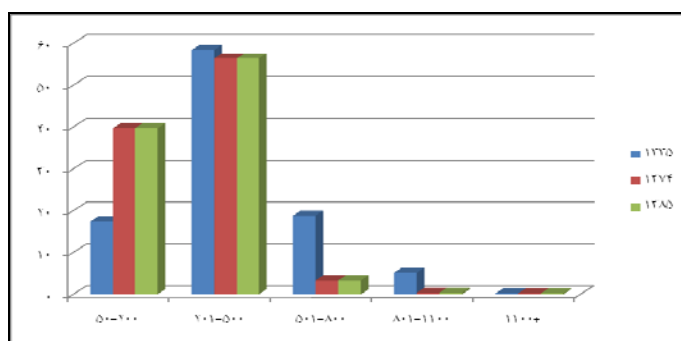
- یافته‌های حاصل از نقشه

- روستای میشیجان علیا

جدول ۳: تعداد قطعات زراعی روستای میشیجان علیا در سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۷۴-۱۳۸۵

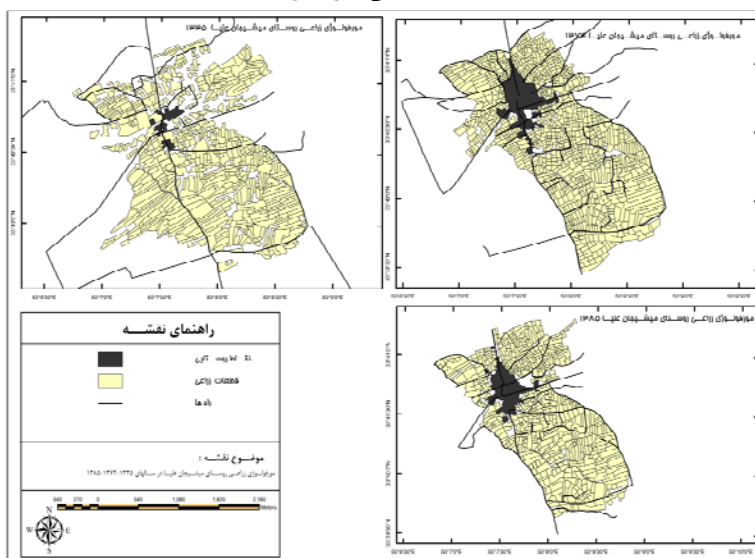
۱۳۸۵		۱۳۷۴		۱۳۳۵		طبقات (متر مربع)
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۱۷/۶	۱۱۵	۳۹/۷	۴۵۳	۱۷/۴	۱۰۷	۵۰-۲۰۰
۶۹/۹	۴۵۵	۵۶/۴	۶۴۴	۵۸/۴	۳۵۸	۲۰۱-۵۰۰
۱۱	۷۲	۳/۳	۳۸	۱۸/۸	۱۱۵	۵۰۱-۸۰۰
۱/۲	۸	۰/۴	۴	۵/۲	۳۲	۸۰۱-۱۱۰۰
۰/۳	۲	۰/۲	۲	۰/۲	۱	+۱۱۰۰
۱۰۰	۶۵۲	۱۰۰	۱۱۴۱	۱۰۰	۶۱۳	مجموع

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۰

شکل ۳: درصد قطعات زراعی روستای میشیجان علیا در سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۷۴-۱۳۸۵

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۰

شکل ۴: مورفولوژی زراعی روستای میشیجان علیا در سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۷۴-۱۳۸۵

مأخذ: با اقتباس از عکس‌های هوایی ۱۳۳۵ و ۱۳۷۰ و تصاویر ماهواره‌ای ۱۳۸۵

– روستای دیوکن

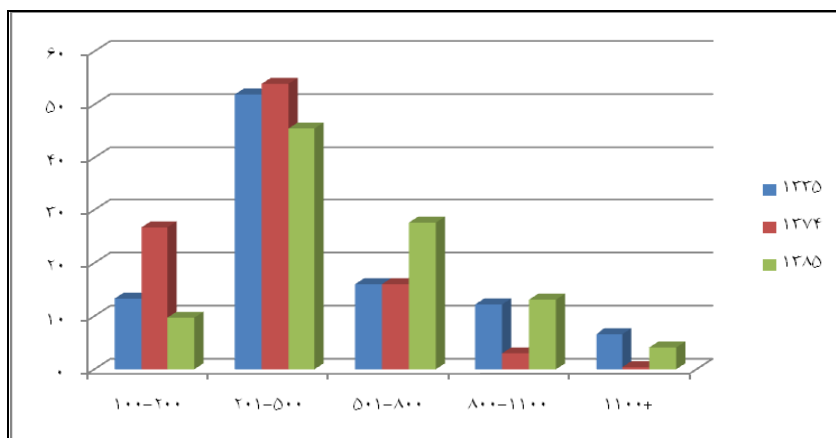
عوامل این تغییر را می‌توان تغییر در نوع منبع آب زراعت دانست. زیرا که با گسترش استفاده از آب چاه مزارع خصوصی در اطراف روستا گسترش داشته و این مزارع به دلیل خصوصی و تجاری بودن به گسترش قطعات زراعی بزرگتر روی آورده‌اند.

در روستای دیوکن شاهد تحولاتی مانند روستای میشیجان علیا هستیم، اما با این تفاوت که در سال‌های اخیر در این روستا شاهد افزایش تعداد قطعات با اندازه‌های بزرگ هستیم که یکی از مهم‌ترین

جدول ۴: تعداد قطعات زراعی روستای دیوکن در سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۷۴-۱۳۸۵

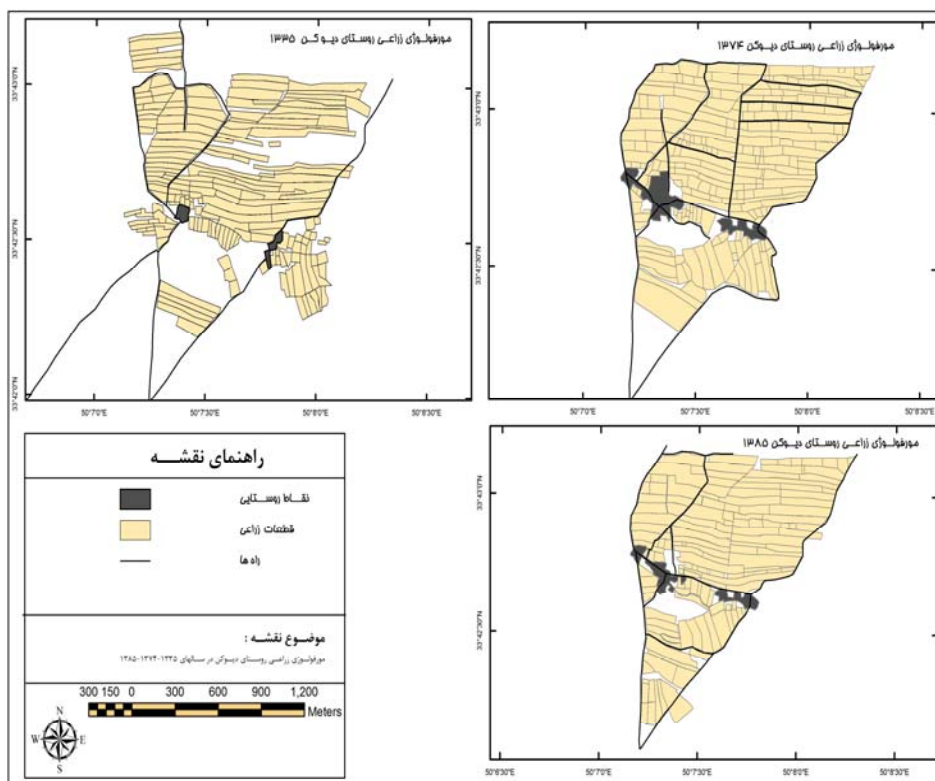
۱۳۸۵		۱۳۷۴		۱۳۳۵		طبقات (متر مربع)
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۹/۷	۱۴	۲۶/۷	۶۸	۱۳/۳	۲۴	۱۰۰-۲۰۰
۴۵/۵	۶۶	۵۳/۹	۱۳۸	۵۱/۹	۹۴	۲۰۱-۵۰۰
۲۷/۶	۴۰	۱۶	۴۱	۱۶	۲۹	۵۰۱-۸۰۰
۱۳/۱	۱۹	۳	۸	۱۲/۲	۲۲	۸۰۱-۱۱۰۰
۴/۱	۶	۰/۴	۱	۶/۶	۱۲	+۱۱۰۰
۱۰۰	۱۴۵	۱۰۰	۲۵۶	۱۰۰	۱۸۱	مجموع

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۰

شکل ۵: درصد تعداد قطعات زراعی روستای دیوکن در سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۷۴-۱۳۸۵

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۰

شکل ۶: مورفولوژی زراعی روستای دیون در سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۷۴-۱۳۸۵
 مأخذ: با اقتباس از عکس‌های هوایی ۱۳۳۵ و ۱۳۷۰ و تصاویر ماهواره‌ای ۱۳۸۵

است. این تغییرات در سال‌های اخیر بیشتر شده است و با گسترش چاه‌ها و مزارع خصوصی به طرف افزایش قطعات بزرگ‌تر و افزایش سطح زیر کشت جریان پیدا کرده است.

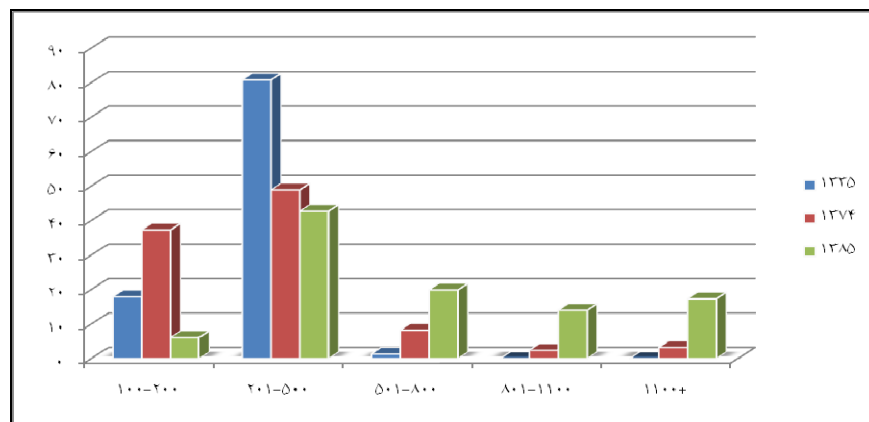
روستای خراوند

همپای با سایر روستاها این روستا نیز روند مشابهی را طی نموده است. بطوری که قبل و بعد از اصلاحات تغییرات قابل توجهی را در تعداد قطعات شاهد بوده

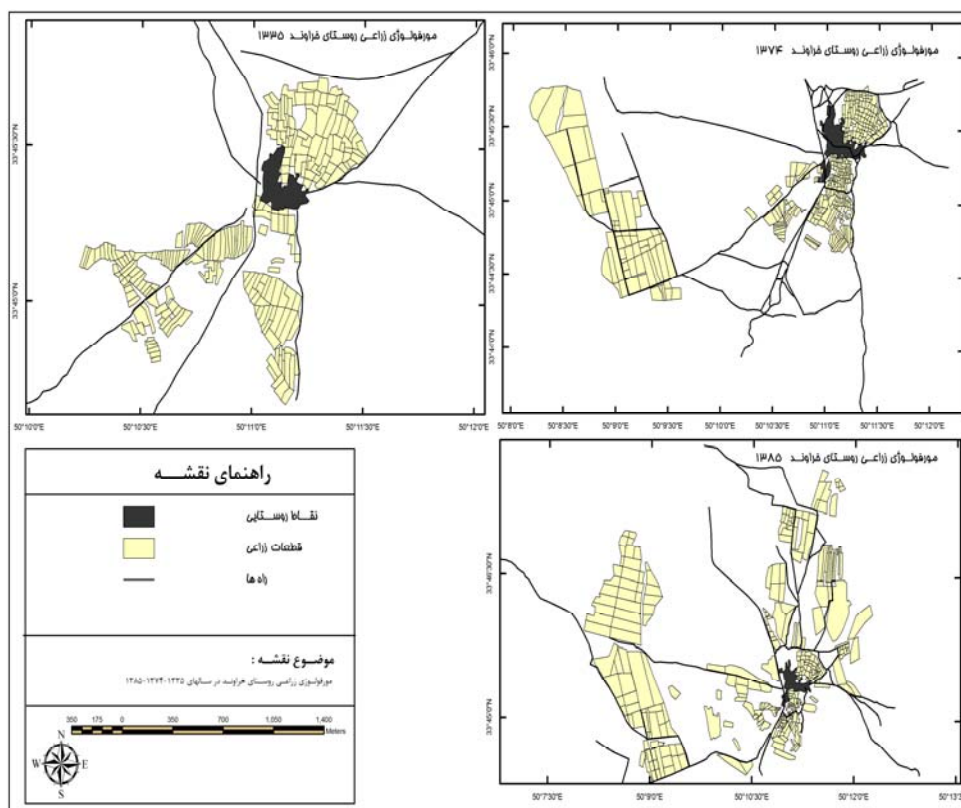
جدول ۵: تعداد قطعات زراعی روستای خراوند در سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۷۴-۱۳۸۵

۱۳۸۵		۱۳۷۴		۱۳۳۵		طبقات (متر مربع)
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۶/۱	۱۹	۳۷/۳	۱۴۱	۱۷/۹	۴۱	۱۰۰-۲۰۰
۴۲/۷	۱۳۱	۴۸/۹	۱۸۵	۸۰/۸	۱۸۵	۲۰۱-۵۰۰
۱۹/۹	۶۱	۸/۲	۳۱	۱/۳	۳	۵۰۱-۸۰۰
۱۴	۴۳	۲/۴	۹	۰	۰	۸۰۱-۱۱۰۰
۱۷/۳	۵۳	۳/۲	۱۲	۰	۰	+۱۱۰۰
۱۰۰	۳۰۷	۱۰۰	۳۷۸	۱۰۰	۲۲۹	مجموع

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۰

شکل ۷: درصد قطعات زراعی روستای خراوند در سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۷۴-۱۳۸۵
 مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۰

شکل ۸: مورفولوژی زراعی روستای خراوند در سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۷۴-۱۳۸۵
 مأخذ: با اقتباس از عکس‌های هوایی ۱۳۳۵ و ۱۳۷۰ و تصاویر ماهواره ای ۱۳۸۵

یافته‌های حاصل از پیمایش

برای بررسی صحت یافته‌های حاصل از نقشه به بررسی میدانی از طریق پرسشنامه و مشاهده پرداخته

شده است. بررسی یافته‌های حاصل نشان می‌دهد که میزان زمین دریافتی زارعان در جریان اصلاحات ارضی بیشتر در طبقه بین ۲-۳ هکتار بوده که در حدود

جدول ۹: میزان زمین‌های زراعی فعلی

طبقات	تعداد قطعات
۳۱	۱-۳
۴۱/۴	۳-۵
۲۷/۶	۵-۸
۱۰۰	مجموع

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۰

بررسی میزان تغییرات وسعت اراضی زراعی در بین زارعان نشان می‌دهد که در حدود ۴۱/۴ درصد از اراضی زراعی زارعان بعد از اصلاحات کاهش یافته است. بیشترین دلیل این کاهش نیز مربوط می‌شود به تقسیم زمین بر اثر ارث و فروش زمین و کاهش زمین به دنبال برنامه‌های عمرانی دولت همچنین بررسی تغییر محصول بعد از اصلاحات بیانگر این است که علت اصلی تغییر در نوع محصول نیز کاهش منابع آب، برنامه‌های حمایتی و تشویقی دولت و پراکندگی قطعات بوده که در این بین کاهش منابع آب، به دلیل تغییر منابع آب روستاهای مورد مطالعه از قنات به چاه و حفر بیش از حد چاه‌ها، از عوامل اصلی تغییر نوع محصول بوده است. زیرا با کاهش منابع آب به تبع آن از میزان محصولات آبی کاهش می‌یابد و بر میزان محصولات دیم افزوده می‌شود.

جدول ۱۰: میزان تغییرات وسعت اراضی زراعی

طبقات	تغییرات وسعت اراضی
۱۷/۲	افزایش یافته
۴۱/۴	کاهش یافته
۴۱/۴	تغییری نکرده
۱۰۰	مجموع

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۰

جدول ۱۱: دلیل کاهش اراضی زراعی

درصد	علت کاهش اراضی
۲۰/۷	تقسیم زمین بر اثر ارث
۱۰/۳	فروش زمین
۱۰/۳	برنامه‌های عمرانی دولت (جاده‌سازی و غیره)
۵۸/۶	کاهش نداشته
۱۰۰	مجموع

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۰

۵۸/۶ درصد است، که این مقدار زمین نیز بیشتر در حدود ۲ قطعه زمین زراعی بوده است. در حال حاضر میزان زمین زراعی زارعان بیشتر در طبقه بین ۱-۴ هکتار که در حدود ۷۵ درصد است و این میزان زمین نیز در حدود ۳-۵ قطعه می‌باشد.

مقایسه‌ی مقدار زمین و تعداد قطعات زارعان در بعد از اصلاحات ارضی و حال حاضر نشان می‌دهد که تعداد قطعات زراعی زارعان نسبت به بعد از اصلاحات افزایش یافته است و این نشان از قطعه‌قطعه شدن زمین‌ها نسبت به قبل از اصلاحات می‌باشد.

جدول ۶: میزان اراضی دریافتی در اصلاحات ارضی

درصد	طبقات
۱۰/۳	۱ هکتار
۵۸/۶	۲-۳ هکتار
۱۰/۳	۳-۵ هکتار
۱۷/۲	۵ هکتار و بیشتر
۳/۴	بدون پاسخ
۱۰۰	مجموع

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۰

جدول ۷: تعداد قطعات زارعان در هنگام اصلاحات ارضی

درصد	طبقات
۱۳/۸	۱ قطعه
۴۱/۴	۲ قطعه
۲۰/۷	۳ قطعه
۱۷/۲	۴ قطعه و بیشتر
۶/۹	بدون پاسخ
۱۰۰	مجموع

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۰

جدول ۸: میزان زمین‌های زراعی فعلی

طبقات	به هکتار
۱۰/۳	۰/۵ تا ۱
۳۷/۹	۱ تا ۲
۳۷/۹	۲ تا ۴
۱۳/۸	۴ تا ۶
۱۰۰	مجموع

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۰

جدول ۱۴: منبع درآمد اصلی

	منبع درآمد	درصد
شهرستان صالحان	کشاورزی	۵۸/۶
	دامداری	۳/۴
	باغداری	۳/۴
	خدمات	۱۳/۸
	فعالیت‌های صنعتی	۱۷/۲
	بدون پاسخ	۳/۴
	مجموع	۱۰۰

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۰

بررسی وضعیت مالکیت در روستاهای مورد مطالعه نشان می‌دهد که قبل از اصلاحات املاک و زمین‌های روستا متعلق به یک یا چند مالک بوده است. در جریان مراحل مختلف اصلاحات ارضی این زمین‌ها از مالکین توسط دولت خریداری شد و به صورت پرداخت قیمت به صورت اقساط به زارعین صاحب‌نسق واگذار شد. البته برخی از اراضی و املاک مالکان در جریان مراحل مختلف اصلاحات مشمول طرح نشدند و به صورت مستثنیات باقی ماندند.

جدول ۱۵: تحولات مالکیت زمین در روستاهای نمونه

دهستان صالحان

در حال حاضر	بعد از اصلاحات	قبل از اصلاحات	
۱۸۶	۱۱۹	۶	میشیجان علیا
۱۰۰	۴۴	۷	خراوند
۷۰	۸۲	-	دیوکن

مأخذ: جهاد کشاورزی شهرستان خمین، سرشماری کشاورزی ۱۳۸۲ مرکز آمار ایران

جدول ۱۲: علت تغییر نوع کشت

	علت تغییر کشت	درصد
شهرستان صالحان	قطعه، قطعه شدن اراضی	۶/۹
	سیاست‌های حمایتی و تشویقی دولت	۱۷/۲
	کاهش منابع آب	۶/۹
	بازار مناسب برای نوعی محصول خاص	۰
	بدون پاسخ	۶/۹
	مجموع	۱۰۰

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۰

بررسی پیامدهای حاصل از تحولات مورفولوژی زراعی در روستاهای مورد مطالعه نشان می‌دهد که به دنبال کاهش منابع آب و افزایش جمعیت در روستا شاهد چند پارگی بیش از حد زمین‌های زراعی در روستا هستیم در نتیجه فعالیت کشاورزی به صورت فعالیت پاره‌وقت تبدیل شده است و زارعان به کارهای دیگر روی می‌آورند. بررسی این امر از طریق پرسشنامه نشان می‌دهد که حدود ۶۵ درصد از زارعان فقط به کشاورزی صرف می‌پردازند یعنی کشاورزی نقش اصلی را در معیشت کشاورزان بازی می‌کند. حدود ۳۴ درصد کشاورزی نقش جانبی و فرعی را در معیشت آن‌ها بازی می‌کند و به فعالیت‌های خدماتی و صنعتی گرایش پیدا کرده‌اند.

جدول ۱۳: نقش کشاورزی در منابع درآمدی کشاورزان

	نقش کشاورزی	درصد
شهرستان صالحان	نقش اصلی	۶۲/۱
	نقش جانبی	۳۱
	نقش بسیار فرعی	۳/۴
	هیچ‌کدام	۳/۴
	مجموع	۱۰۰

مأخذ: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۰

نتیجه

با توجه به مباحثی که در بالا بدان اشاره شد، می‌خواهیم تغییرات ایجاد شده در مورفولوژی زراعی محدوده را تحت تأثیر عوامل مطرح در فرضیات بررسی نماییم:

فرض اول: "تغییر و تحول مورفولوژی زراعی با عوامل زیر در رابطه بوده است:"
 الف- تحول ساختار مالکیت؛
 ب- گسترش شیوه‌های جدید کشت؛
 ج- تغییر منابع آب.

فرض دوم: "تحولات مورفولوژی زراعی دهستان صالحان سبب تغییر و تحول نظام اشتغال و درآمد شده است."
 بررسی یافته‌های تحقیق در زمینه‌ی آزمون فرضیات نشان می‌دهد که:

- بررسی مالکیت اراضی در روستاهای نمونه نشان می‌دهد که بعد از اصلاحات ارضی افزایش زیادی داشته است و این افزایش بطور مستقیم، با توجه به نقشه‌ی مورفولوژی زراعی روستاها، در مورفولوژی زراعی محدوده تأثیر داشته است. بنابراین فرض تأثیر مالکیت تأیید می‌شود.

- استفاده از ادوات جدید کشت که پس از اصلاحات افزایش زیادی داشته است، نیز بر مورفولوژی زراعی تأثیر قابل توجهی گذاشته است. در حال حاضر ۷۴٪ زارعین از ادوات استفاده می‌کنند. کشت مکانیزه یکی از عوامل مؤثر در تحولات مورفولوژی زراعی محدوده بوده است. با این حساب فرض تأثیر شیوه‌ی جدید کشت تأیید می‌شود.

- همان‌طور که بحث شد افزایش مالکیت به دنبال اصلاحات ارضی و افزایش جمعیت موجب تغییر نوع منبع آب از قنات به چاه شده است، افزایش استفاده از

آب چاه موجب افزایش کشت آبی در یک دوره شده است. پس از آن با کاهش سطح منابع آب زیرزمینی شاهد کاهش سطح زیر کشت و در نتیجه کاهش درآمد کشاورزان شده است. با توجه به یافته‌های تحقیق نیز فقط حدود ۶۲٪ از زارعین، کشاورزی نقش اصلی را در معیشت آن‌ها بازی می‌کند و برای سایر زارعین نقش بسیار جانبی و فرعی را دارد. این امر نیز نشان از تغییر درآمد و اشتغال زارعان دارد، بنابراین این فرض نیز تأیید می‌شود.

در نظام‌های مکانی- فضایی که موضوع اصلی مطالعات جغرافیای نوین را تشکیل می‌دهد. انواع ساختارها (ساختار محیطی- اجتماعی، اقتصادی و غیره) و کارکردها (کارکرد محیطی، کارکرد اجتماعی، کارکرد اقتصادی و غیره) مطرح می‌شوند. بدین ترتیب، رویکرد نظام‌وار در جغرافیا رویکردی است که ارتباط اجزای ساختاری و کارکردی پدیده‌ها را در ارتباط و همبستگی تنگاتنگ با هم مورد تأکید قرار می‌دهد. مورفولوژی زراعی نیز بخشی از نظام مکانی- فضایی روستا به شمار می‌رود که تحت تأثیر نیروهای درونی و بیرونی پیوسته در حال تغییر است.

این مورفولوژی به صورت نظامی است که دارای ساختار و کارکردی متناسب با خود در هر دوره است. در دهستان صالحان قبل از اصلاحات شاهد این بودیم که نظام بزرگ مالکی همراه با استفاده از منابع آب قنات و استفاده‌ی محدود از ادوات کشاورزی مورفولوژی زراعی این دوره را ایجاد کرده بود. پس از اصلاحات با افزایش فعالیت‌های زارعان به دنبال افزایش جمعیت و افزایش تعداد مالکان و در پس این تغییرات افزایش حفر چاه‌های عمیق شاهد ایجاد مورفولوژی هستیم که این محدوده به یک باره به خود دیده است. قبل از اصلاحات که این نظام با رویکردی پویا و آرام به حرکت خود ادامه می‌داد به یکباره شاهد ورود نیروهایی هست که ناسازگار

- زنگنه تبار، جهانبخش (۱۳۷۶). تحولات ساخت زراعی در مناطق روستایی کرمانشاه (۱۳۷۵-۱۳۴۰) مورد: دهستان قره سو، راهنما: عباس سعیدی. دانشگاه شهید بهشتی. دانشکده علوم زمین. گروه جغرافیا.

- سازمان نقشه برداری کشور (۱۳۷۴). عکس‌های هوایی شهرستان خمین، مقیاس ۱:۴۰۰۰۰.

- سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (۱۳۳۵). عکس هوایی شهرستان خمین، مقیاس ۱:۵۰۰۰۰.

- سعیدی، عباس (۱۳۹۱). پویای ساختاری- کارکردی، رویکردی بدیل در برنامه‌ریزی فضایی، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی. سال یکم. شماره ۱. تهران.

- شافر فرانتس (۱۳۶۸). درباره مفهوم جغرافیای اجتماعی، مترجم: عباس سعیدی، ۵.

- لوبو پیر (۱۳۵۴). بنیادهای بزرگ زراعی در جهان، مترجم: محمود محمود پور انتشارات دانشگاه تبریز، تبریز

- مرادی، محمد (۱۳۷۹). تحولات مورفولوژی زراعی سکونتگاه‌های روستایی طی دوره زمانی ۱۳۷۵-۱۳۴۱. مورد: دهستان بابارشانی (شهرستان بیجار)، راهنما: عباس سعیدی. دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده علوم زمین. گروه جغرافیا.

- مرکز آمار ایران، سرشماری کشاورزی ۱۳۸۲ استان مرکزی شهرستان خمین.

با این نظام ساختاری- کارکردی می‌باشند. در نتیجه کارکردی که انتظار می‌رفت در پی این تغییرات (تغییر مالکین، تغییر منابع آب، تغییر شیوه‌ی کشت) از این ساختار داشته باشیم به وجود نیامد و تنها ماحصل این تغییرات به وجود آمدن نظامی از هم پاشیده بود. با این تغییرات ساخت جدیدی به تن روستا دوخته شد که نه به خواست روستاییان که به خواست سرمایه‌دار شهری بوده است.

منابع

- اشرف، احمد (۱۳۶۱). دهقانان زمین و انقلاب، تهران. مؤسسه انتشارات آگاه.

- آراسته، محبوبه (۱۳۸۳). تحولات ساختار زراعی روستاهای دهستان میامی (شهرستان مشهد)، دانشگاه شهید بهشتی. گروه علوم زمین.

- جهاد کشاورزی شهرستان خمین، آمار زارعین قبل و بعد از اصلاحات ۱۳۳۵ و ۱۳۴۷.

- حسن‌زاده، یوسف (۱۳۷۳). بررسی ساختار زراعی و روند تحولات آن در روستاهای دشت مهاباد، راهنما: عباس سعیدی. دانشگاه شهید بهشتی. دانشکده علوم زمین. گروه جغرافیا.

- خادم، آدم (۱۳۷۶). ایجاد تحول در نظام بهره‌برداری کشاورزی، مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی. شماره ۱۲۰-۱۱۹.